

ХАЙБАР АДАБИЙ МАКТАБИ ВАКИЛЛАРИ ИЖОДИДА РАНГЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ РАМЗЛАР

С.Қорабоев,

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Хайбар адабий мактаби вакиллари ижодида ранглар билан боғлиқ рамзлар масаласи таҳлил қилинган. Шоирлар ижодида бадиийликни таъминлашда рамзларнинг қанчалик маҳорат билан қўлланилганига аҳамият қаратилган.

Калим сўзлар: *рамз, ранглар билан боғлиқ рамзлар, рангларнинг пушту адабиётидаги маънолари масаласи.*

ABSTRACT

This article analyzes the issue of symbols related to colors in the work of representatives of the Khyber literary school. Attention is paid to the skillful use of symbols in ensuring artistic quality in the work of poets.

Keywords: *symbol, symbols related to colors, the issue of the meaning of colors in Pashto literature.*

Барча халқлар адабиётида бўлгани каби ранг билан боғлиқ рамзлар пушту адабиётида ҳам қадимдан қўлланилган. Бу XX аср назмий адабиётининг асосини ташкил этган Хайбар адабий мактаби вакиллари ижодида ҳам ўз аксини топди. Улар аксарият ҳолларда умуминсоний тушунчалар билан мувофиқ келади. Масалан, оқ ранг – яхшилик, қора ранг – ёмонлик, ёвузлик, мотам ранги ҳисобланган. Бу рангларни инсоният онгида шундай рамз сифатида шаклланишини ўзбек олимаси Насиба Жуматова қуйидагича тушунтиради: “Инсон онги ҳали мураккаб, мавҳум тушунчаларни яратиш иқтидорига эга бўлмай туриб, оддий эмприк тасаввурларни рамзлаштиришга интилган. Масалан, инсон дастлаб ёруғлик ва қоронғуликни фарқлаган. Кундузи у овда ўзгалар билан жанг олиб боришда турли қийинчиликларга учрамаган. Сабаби, у ўз атрофини яхши кўра олган, турган жойининг жуғрофий тузилишини тўла идрок эта олган. Тун қоронғисида эса бунинг бутунлай акси бўлган ва кўп зарар кўрган. Мана шунинг учун у қоронғиликдан кўрққан. Бу кўрқиш унинг онгида қора рангни ёвузлик ва даҳшат ранги сифатида

шакллантиришга олиб келган. Ёруғликни эса эзгулик, қулайлик ва фаровонлик сифатида оқ рангда мужассамлаштирган.”¹

Хайбар адабий мактаби вакиллари ижодида ҳам оқ ва қора ранглар аксарият ҳолларда мос равишда ижобий ва салбий рамзий маъноларда ишлатилган.

Қора ранг билан боғлиқ ассоциацияларда афғон ва ўзбек тилларида кўпгина умумийлик мавжуд. Масалан, “қора кун”, “қора бозор”, “бахтиқаро” ва “қораламоқ” (“айбламоқ” маъносида) тушунчалари худди шу шаклда ва шу маънода пашту тилида ҳам қўлланилади.

Қора рангни ўзбек тилида салбий маънода қўлланилишига мисол сифатида Алишер Навоийнинг қуйидаги шеърини келтириш мумкин. Унда қора ранг очкўзлик ортидан келадиган шармандалик сифатида талқин қилинган.

Насиби анинг бир аёқ ош эрур бас,
Агар ганжи Қорун эрур муддаоси.
Бировким бўлур бир аёқ ош учун қул,
Юзига керактур қозоннинг қароси.²

Шу каби кўпгина халқларда ёвузлик, даҳшат, тун, мотам ва ўлимни ифодалаган қора ранги Хайбар адабий мактаби шеърлятида буларга қўшимча тарзда айрилик, хижрон туни, беморлик, йўқчилик, омадсизлик, тушкунлик, қалб сири каби тушунчаларни ифодалаб келди.

Калим Шинворийнинг қуйидаги байтида эса қора ранг мавҳумликни ифодалаб келатганини кўраимиз.

د مکان او د زمان په توره شپه کښي
راته ښکاری صباڼی په ژوندانه³

Таржима: “Замон ва маконнинг қора (қоронғи) тунида

Менга эртанги ҳаётни (келажакни) кўрсатасан”.

Оқ ранг афғонларда кўп маъноларга эга: масалан, “спин” – “оқ”, “тозаллик”, “кумуш”, “қор”, “пә спина вразд” – “куппа-кундузи” (сўзма-сўз таржимаси “оқ кундузида”), “спинбахр” – “оқ денгиз”(дан ташқари “ўрта ер денгизи” маъносини ҳам беради), “спинхулай” – “қўса”, “соқолсиз” (сўзма-сўз таржимаси “оқ оғиз”), “спиндрўбай” – “хурматли” (сўзма-сўз таржимаси “оқ погонли”), “спинзар” – “кумуш” (сўзма-сўз таржимаси “оқ олтин”), “спинзрь” – “софдил” (сўзма-сўз таржимаси “оқ юрак”). Хайбар адабий мактаби вакиллари ижодида эса оқ ранг эзгулик, поклик, бахт-саодат шодлик, соғлик, тинчлик,

¹ Жуматова Насиба. Ҳозирги ўзбек шеърлятида ранг билан боғлиқ рамзий образлар. – Т., 2000. – Б. 13.

² Сотиболдиева Сарвиноз. Фоний ғазалларининг бадиияти (Фонийнинг Амир Хусрав Деҳлавий ғазалларига ёзган татаббуълари асосида). – Т., 2001. – Б. 37. (номз дис 138 бет)

³ کليم شينوارى ، د خيبر ليکوال ، پښور ۱۹۸۸ ، ۱۴۷ مخ

мусаффолик, бахтиёрлик, қувонч, чирой, кадр-қиммат ва барҳаётлик маъноларини ифодалади. Мурод Шинворийнинг қуйидаги байтида эса оқ ранг чиройни ифодалаб келаётганини кўрамиз.

په سپين مخ وهي خالونه كله يو خوا كله بل خوا
راکوي په زره داغونه كله يو خوا كله بل خوا⁴

Таржима: “Оппоқ юзингга хол кўясан, бир бу томонга, бир у томонга
Юракка доғлар берасан, бир бу томонга, бир у томонга”.

Оқ ва қора ранглар биргаликда эса “сир” тушунчасини ифодалайди. Ҳамзанинг қуйидаги байтида “ҳаётнинг мазмун-моҳиятини” иборасини шу ранглар билан берган.

د ژوند په تور او سپين خبر نه شومه
خدای زده چې ماته ورځو شپو څه ووي⁵

Таржима: “Ҳаётнинг қора ва оқ (моҳият)ига тушунолмадим
Худо билади, кун ва тунлар менга нима деяётир”.

Қизил ранг қадимдан қон ва жанг маъноларини аниқлаган. Лекин ўрта аср шарқ адабиётида уни ғалаба ранги сифатида ҳам талқин қилишган. Ўзбек фолклоршуноси Ш.Турдимов эса қизил ранг иссиқлик, севги, аёл, олтин ва бойлик каби маъноларни аниқлатади, деган хулосага келади.⁶ Шулар орасидан қизил рангининг олтин маъносига эътибор қаратмоқчимиз. Маълумки, кўпгина тиллар каби ўзбек тилида ҳам олтин сариқ ранг билан сифатланади. Лекин пашту тилида олтин қизил ранг билан сифатланади ва олтин “зар” ёки “срээр” – “қизил олтин” дейилади.

Мумтоз шеърятда жанг, қон, ғалаба маъноларини ифодалаган қизил ранг Хайбар адабий мактаби вакиллари ижодида эҳтирос, баркамоллик ва куч-қувват тушунчаларини ўзида мужассамлади. Шу билан бирга ибодат, ҳаё ва уят маъноларини ифодалаб келди. Ҳамза Шинворийнинг қуйидаги шеърида бунга гувоҳ бўламиз.

هيڅ نه يم خبر چي د نظر په گستاخی مي
زور دی د خیا که له غضبه ئي مخ سور دی⁷

Таржима: “Билмадим, менинг қарашимда қандай густохлик бор
Агар ғазабдан юзлари қизарган бўлса, ҳаёси зўр экан”.

Булардан ташқари ранглар траферет (қолипланган) рамзий образлар (شین خال) яшил хол – гўзал ёр маъносига, дастурго торе, кўзнинг қораси – кадрли инсон, шпире торе қора тун – ғам образи сифатида ҳам қўлланди.

⁴ مراد شينوارى، آئينه، پېشور - ۲۰۱۲ م، ۷۸ مخ

⁵ د حمزه شينوارى ديوان، پېشور - ۲۰۱۳، ۵۴۵ مخ

⁶ Турдимов Ш. Ранго-ранг дунё. – Т., 1987. “Ёшлик” 8-сон. – Б. 60-62.

⁷ د حمزه شينوارى ديوان، پېشور - ۲۰۱۳، ۵۶۶ مخ

Рамзларсиз ҳеч қандай поэтик фикр том маънодаги шеърый асарга айланмайди. Шоирлар ижодидаги юксак бадийликни таъминлашда рамзларнинг қанчалик маҳорат билан қўлланганлиги ҳам катта аҳамиятга эга. Мурод Шинворий қуйидаги ғазали ҳам ўзига хос оҳангдорлиги билан ажралиб туради.

په سپين مخ وهي خالونه كله يو خوا كله بل خوا
راکوي په زره داغونه كله يو خوا كله بل خوا
په دوو زرونو کښي شم پاتي ستا کوڅي ته چې نزدې شم
اخلم ځکه قدمونه كله يو خوا كله بل خوا

...

كله يو خوا كله بل خوا ته چې گوري آئيني ته
زره زما وهي توپونه كله يو خوا كله بل خوا
ستا په هجر کښي ژوندون مي د ازغو په بستره شو
بدلوم ځکه اړخونه كله يو خوا كله بل خوا⁸

Таржима: “Оппоқ юзингга хол қўясан, бир бу томонга, бир у томонга,
Юрагимга доғлар берасан, бир бу томонга, бир у томонга.
Сенинг қўчангга яқинлашганимда юрагим ўйнаб қолади,
Шунинг учун қадам ташлайман, бир бу томонга, бир у томонга.

...

Ойнада қараганингда, бир бу томонга, бир у томонга,
Менинг юрагим уради, бир бу томонда, бир у томонда.
Сенинг ҳажрингда менинг ҳаётим тиканли тўшак бўлди,
Шунинг учун тўлғонаман, бир бу томонга, бир у томонга”.

Худди шундай китобхон қалбига таъсир эта оладиган юксак нафосат билан ёзилган, кучли ҳис-туйғуларга бой шеър Хайбар Афридий тахаллуси билан шеър ёзган Саид Аҳмаджон ижодидаги қуйидаги шеърда учратиш мумкин. Хайбар Афридийнинг ушбу ғазали ўзининг коса тагида нимкоса қабалидаги қочиримлари билан машҳур.

هر شئي وی په پرده کښي لکه ساز وی په پرده کښي
حیران مشه لتون کره گوره راز وی په پرده کښي⁹
[ҳар шайи вий нэ парда ке, лэка соз вий нэ парда ке]
[ҳайрон маша, латун кра, гўра роз вий нэ парда ке]

Таржима: “Ҳамма нарса бўлади парда ортида, ҳаммаси яхшидек бўлади парда ортида,
Ҳайрон бўлма, қидир, қара! Сир бўлади парда ортида”.

⁸ مراد شينوارى، آئينه، پېښور - ۲۰۱۲ م، ۷۸ مخ

⁹ کليم شنوارى، د خيبر ليکوال، پېښور - ۱۹۸۸، ۴۷ مخ

Кўриб турганимиздек, шоир ғазалнинг матласидаёқ шеърни кульминацион даражага олиб чиқа олган. Биринчи мисрадаёқ шоир ўқувчини огоҳликка чорлайди: “парда ортида ҳамма нарса бўлиши мумкин, лекин парда бизни тўсиб тургани учун биз парда ортида нима борлигидан беҳабармиз. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, яъни, парда ортида нимага дуч келсанг ҳам, ҳайрон бўлма! Шоир ўз фикрини тадрижий давом эттиради – унинг фикрича, кўришнинг ўзи ҳам камлик қилади. Чунки у ерда сир бор. Шунинг учун ўқувчини қидиришга, яна изланишга ундайди.

په انار كېنى كوركى وى ، كوركى وى په پرده كېنى
كه وه ئى سپرى پانه سره پياز وى په پرده كېنى

[*пә анор ке кўракай вий, кўракай вий пә парда ке*]

[*ка ва йе спарай пона срә пиёз вий пә парда ке*]

Таржима: “Анорда хонача бўлади, хонача бўлади парда ортида, Агар у дарахт барги бўлса ҳам, қизил пиёз бўлади парда ортида”.

Анор хоначалардан ташкил топганини шоир пардага ҳам қўллаш орқали чиройли ўхшатиш қилган бўлса, иккинчи томондан парда ортида ҳам хонача бор, дейиш орқали муаллиф парда ортидаги ваъзият анча мураккаблигини билдирмоқда. Чунки كوركى لول [*кўракай ларал*] – “хонача бор” ибораси пашту тилида “мураккаблик бор”, “қийинчилик, машаққат бор” маъносини ҳам ифодалайди. Масалан, دا كور هم كوركى لرى [*до кўр ҳам кўракай лари*]¹⁰ ибораси “бу уйда ҳам хонача бор”, тарзида эмас, “бу ишнинг ҳам ўзига яраша машаққати бор” шаклида таржима қилинади.

Дарахт баргини парда ортида қизил пиёзга айланишини таъкидлаш биринчи мисрадаги фикримизни исботлагандек бўлади. Шу ўринда “қизил пиёз” тушунчасига ҳам ойдинлик киритиб ўтиш жоиз. Афғон ошхонасида оқ ва қизил пиёзнинг ўз ишлатилиш ўрни бор. Оқ пиёз унчалик аччиқ ҳисобланмайди, шунинг учун у, асосан, салатлар тайёрлашда ишлатилади. Қизил пиёз эса оқ пиёзга нисбатан аччиқ бўлганлиги учун салатга қўшилмайди, у овқат тайёрлашда қўлланилади.

مجاز باندى كه پوهى شي خقيقت باندى به پوهى شي
كه وغرومى سترگى نو مجاز وى په پرده كېنى¹¹

[*мажоз бонди ка пўхе ше, ҳақиқат бонде бә пўхе ше*]

[*ка вузуруми стәрги, ну мажоз вий пә парда ке*]

Таржима: “Мажозга тушунсанг, ҳақиқатга ҳам тушунасан Агар кўзларингни каттароқ очсанг, мажоз бор парда ортида”.

¹⁰ Асланов М. Г. Пушту-русский словарь. – М., 1985. – С. 702.

¹¹ کليم شنوارى ، د خيبر ليکوال ، پېښور – ۱۹۸۸ ، ۴۷ مخ

رسوا كرى خان پخپله چه مئين كرى فريادونه
د ميني محبت خو تل آغازوى په پرده كښي

[расво крий дзон пхпъла, че маян крий фарёдуна]

[да мене муҳаббат хў тал, оғозави нә парда ке]

Таржима: “Ошиқ фарёд урса, ўзини шарманда қилади,
Севги-муҳаббат ҳам доим бошланади парда ортида”.

نازونه په ظاهره څه شيدل غوندى لگيرى

قربان له پوهه ياره چه يي ناز وى په پرده كښي¹²

[нозуна нә зоҳира ҷа шадал гунди лагежи]

[қурбон лә нўҳа ёра че йе ноз вий нә парда ке]

Таржима: “Очиқ қилинган ноз-карашма бачкана (қўпол) кўринади,
Нозлари парда ортида бўлган ақлли ёрга қурбон бўл”.

Ғазалнинг кейинги байтларида шоир юрагида қўрқув бор одам пардага яқинлаша олмайди, чунки парда ортида дунёнинг барча сир-асрори яширинган, деган фикрни ифодалайди.

Ўзбек адабиётшунос олими О.Шарафиддинов таъкидлаганидек, “Ҳақиқий шеър нимаси биландир мусиқага ўхшайди – унда мазмун теранлиги билан бирга китобхон қалбига таъсир эта оладиган юксак нафосат бўлиши керак.”¹³ Кўриб турганимиздек, мазкур ғазалларда ранглар билан боғлиқ рамзлар шеърнинг оҳангдорлигини шакллантиришда ўз аҳамиятига эга.

Хайбар адабий мактаби вакиллари ижодида ранглар билан боғлиқ рамзларнинг бадиий санъатлар билан биргаликда ишлатилганини ҳам кўришимиз мумкин. Қуйидаги мисолда Лаълзода Нозир Шинворий - “кун” ва شپه - “тун” каби антоним сўзларни ишлатиш орқали тазод санъатини вужудга келтирган.

خو دى تور د تورو سترگو شو راپورى

چه رنا ورخ ئي ځما په سترگو شپه كړه¹⁴

Таржима: “Сенинг қоп-қора кўзларинг,

Ёруғ кунни менинг кўзимга тун қилди”.

Шеърда ёрнинг қоп-қора кўзлари қоронғу тун рамзи сифатида ишлатилган.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Хайбар адабий мактаби вакиллари мумтоз адабиётда асрлар давомида яшаб келаётган рамзлар доирасини кенгайтirdилар. Айниқса, ранглар билан боғлиқ рамзлар яна янги маънолар касб эта бошлади. Хайбар адабий мактабининг анъанавий шеърый жанрларда

¹² Ўша манба. – Б. 47.

¹³ Шарафиддинов О. Адабиёт-ҳаёт дарслиги. – Т., 1991. – Б. 93.

¹⁴ مراد شنوارى ، د خبير ادب ، پېښور – ۱۹۵۸، ۱۹۴۰ مخ

иждод қилган вакиллари пашту адабиётидаги мумтоз рамзларини замон руҳи билан бойитиб, уларнинг нафақат сақланиб қолишига, балки янада кенг тарқалишига сабабчи бўлдилар. Шу билан бирга улар мумтоз рамзларни қўллашда ўзларининг юксак бадиий маҳоратга эга эканликларини кўрсатдилар.